

BURSA İPEK SANAYİİNİN MALİYET YAPISI ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER VE HAM İPEK FİYATLARI (1550 - 1650)

Murat ÇİZAKÇA*

1550-1650 yılları arasında hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinin olağanüstü bir enflasyon dönemini yaşadıkları artık kesinlikle bilinmektedir. Bu enflasyon olayının sebepleri iktisat tarihçilerini epey uğraştırmış ve uzun tartışmalara yol açmıştır. Enflasyonun sebepleri konusundaki bu tartışmaların sonuçları ne olursa olsun ortada bizi ilgilendiren bir gerçek vardır. Bu gerçek, enflasyonun önce bütün Avrupa'ya oradanda Orta Doğu ve hatta Uzak Doğu'ya yayılması olayıdır.

Konuya Osmanlı ekonomisi açısından baktığımızda dikkatimizi ilk çeken Ömer Lütfi Barkan'ın yiyecek fiyatları üzerinde yapmış olduğu çalışmalardır⁽¹⁾. Bu çalışmaların neticesinde Osmanlı yiyecek fiyatlarının Avrupa'dakine benzer bir enflasyonist eğilim içinde oldukları görülür.

Ne varki Avrupa «Fiyat ihtilâlinin» Osmanlı ekonomisine yansması konusunda bilgimiz bundan ibarettir. Örneğin enflasyonun Osmanlı ekonomisinde sanayi sektörünü ne yönde etkilediği, eğer böyle bir etki varsa, ham madde fiyatlarının artış hızı ile mamul madde fiyatlarının artış hızları arasında belirgin farklılıklar bulunup bulunmadığı, kısacası Avrupa «Fiyat ihtilâli» karşısında Osmanlı sanayiinin maliyet yapısının ne yönde değiştiği bilinmemektedir.

Bu önemli sorulara ışık tutması ümidiyle, bu çalışmamızda Bursa İpek Sanayiini örnek olarak ele alacağız. 1550-1650 döneminde Bursa İpek Sanayi Osmanlı Sanayi sektörünün en önemli merkezlerinden biriydi. Şimdi dikkatimizi bu sanayinin maliyet yapısına çevirelim.

Modern öncesi tekstil sanayiinde ücretlerin en önemli maliyet unsurlarından biri olduğu bellidir. Bu sebepten dolayı Osmanlı ücretleri üzerinde seri halinde ve devamlı verilerin yayın-

(*) Ekonomi Bölümü Öğretim Görevlisi, Boğaziçi Üniversitesi.

lanmamış olması üzücüdür. Bu konuda yayınlanmış en önemli eser olan Ö.L. Barkan'ın Süleymaniye Camii üzerindeki çalışması dahi incelenen kaynakların yedi yıl gibi kısa bir dönemi kapsamaları yüzünden yetersiz kalmaktadır⁽²⁾. Fakat elimizde kesin kanıt bulunmamasına rağmen Bursa İpek Sanayiinde nominal ücretlerin (money wages) 1550-1650 arasında hızla artmış olmaları gerektiğini ileri sürebiliriz. Barkan'ın yukarıda belirtilen çalışmasından yiyecek maddeleri fiyatlarının bu devirde büyük bir hızla artmış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Yiyecek fiyatlarının böylesine hızlı arttığı bir devirde ise işçilere, eğer açlıktan ölmeleri istenmiyorsa, gittikçe artan nominal ücretlerin ödenmesi gerektiği bellidir⁽³⁾.

Bursa İpek Sanayiinde bir başka önemli maliyet unsurunda boya maddelerinin maliyetidir. Bir nolu tabloda en fazla kullanılan boya maddelerinden ikisinin fiyatları gösterilmiştir. Ne yazık ki kullandığımız arşiv kaynaklarında boya maddelerinin fiyatları hakkında pek az veri bulunmuştur⁽⁴⁾. Fakat bu yetersizliğe rağmen bir numaralı tabloda enflasyonist bir eğilimin varlığı göze çarpmaktadır.

Boya ve ücretlerden sonra önemli masraf unsuru olarak hammadde (ham ipek) fiyatları akla gelmektedir. Bursa Mahkeme-i Şeriye sicillerinde yapmış olduğumuz çalışma sonucunda bu konudaki bilgimiz diğerlerine nazaran oldukça fazladır⁽⁵⁾. Bu araştırma toplam yediyüz cilt tutan şerî mahkeme kayıtlarının korunduğu Bursa Arkeoloji Müzesinde yapılmıştır. Çalışmalar özellikle **tereke defterleri** adıyla bilinen kaynaklar üzerinde yoğunlaşmış ve miras kayıtları incelenmiştir. Bu incelemede takip edilen yol şöyledir : Bir ipek tüccarı öldüğünde mirasçıları arasında anlaşmazlık ortaya çıkarsa konu mahkemeye yansır. Mirası adil olarak bölmek isteyen kadının önce mirasın toplam kıymetini saptaması, bu kıymeti saptamak içinse fiyatların bilinmesi gerekiyordu. Osmanlı mahkemelerinde kadılar yüzyıllar boyu bu işlemleri yürütmüşlerdir. Kadıların bu bölüşümü yaparken saptayıp kayıt ettikleri fiyatlar bizim verilerimizi oluşturmaktadırlar.

Bu tip kaynaklardan ve dörtüyz sene öncesinden veri toplamanın beraberinde bazı sakıncaları getirmesi olağandır. Bu sakıncalar şöyle özetlenebilirler : Dökümanlardaki fiyatlar doğrudan doğruya serbest rekabet piyasasında oluşmayıp **ehl-i vukuf** tarafından saptanmışlardır. Ehl-i vukuf üyelerinin fiyatları hatalı olarak saptadıkları veya mirasçılar tarafından belirli fiyatları benimsemeye «ikna edildikleri» ileri sürülebilir. Ayrıca çoğu kez

kullanılan dokümanlarda bilgi eksikliğiyle karşılaşmıştır. Örneğin sık sık fiyatı kaydedilen malın kalitesi veya miktarı belirtilmemiştir. Bu ve bunun gibi burada belirtilmeyen diğer bazı sakıncalar yüzünden sicillerden toplanan fiyat verilerinin yarısına yakın bir bölümü kullanılamamıştır. Ne varki bütün bu sakıncalarına rağmen tereke defterleri bize genede en bol, devamlı ve gerçekçi fiyatları sağlamaktadırlar. Bu nedenle bu fiyatları kullanmalı fakat kullanırken karşı karşıya bulunduğumuz verilere mutlak değerler olarak değil, sadece genel bir eğilim olarak bakmalıyız. Amacımız sadece ham madde (ham ipek) fiyatlarının genel bir eğilimini saptamak olduğuna göre bu veriler bizim için yeterlidirler.

YÖNTEMLER

Aşağıda açıklayacağımız incelemede iki ana ağırlık birimi, **lodra** ve **dirhem**, kullanılmışlardır. Çeşitli nedenler yüzünden dirhem'in lodra'ya çevrilmesi gerekmiş fakat tarihçiler arasında kaç dirhem'in bir lodra'ya eş değerli olduğu konusunda çeşitli fikirler bulunduğundan oldukça zor bir durumla karşı karşıya kalınmıştır⁽⁶⁾. Bu çalışmamızda yüz dirhem'in bir lodra'ya eş ağırlıkta olduğu varsayılmıştır. Bu oranın seçilmesine sebep Bursa kadısının kendisinin bu oranı kullanmış olmasıdır⁽⁷⁾.

Bu çalışmada ham ipek fiyatları özet olarak sunulmuşlardır. Oysa incelenen devirde bir kaç yüz çeşit ham ipek tipi vardı. Bu yüzden bu çeşitler arasından en sık gözlenen bir kaçının seçilmesi zorunluğu ortaya çıkmıştır. Bu tipler şunlardır : **Harir**, **İpek** ve **İbrişim** adlarıyla bilinen ipek ipliği, Bursa ipeği (**Harir-i Şehrî**), renkli ipek, İran ipeği (**Harir-i Gilâni**), ve yedi renkli ipek (**Harir-i heft renk**). Bu ana tiplerin seçilmesinden sonra her tipin bir lodrasının akçe olarak fiyatları bütün incelenen devir boyunca toplanmış ve sonra bu fiyatlar 1548 yılı başlangıç yılı olmak üzere indekslenmişlerdir. İndekslemede 1/59 oranı kullanılmıştır (1548 yılı ortalama fiyatı 59 akçedir). Bu işlemin sonucu 2-6 numaralı tablolarda görülebilir. Ayrıca fiyat trendlerinin daha açık olarak görülebilmesi için bu veriler aynı zamanda grafik olarak çizilmişlerdir (Bir no'lu grafik).

Ham ipek fiyatlarının tek ve belirgin bir trendini oluşturmak için yukarıda adlarını belirttiğimiz tiplerin fiyat trendleri müşterek bir seri haline getirilmişlerdir. Bu işlem için beş ana ham ipek tipinin fiyatlarının ağırlıklı ortalaması alınmıştır⁽⁸⁾. Yedi no'lu tablo bu ham ipek çeşitlerinin fiyatlarının ağırlıklı ortala-

masını göstermektedir. Bu tablonun verileri aynı zamanda bize iki no'lu grafiğin koordinatlarını da vermektedir. Bir başka deyişle iki no'lu grafik bize bir lodra karışık ham ipeğin indekslenmiş trendini vermektedir.

Yedi no'lu tabloya bir bakış 1548 ile 1637 yılları arasında ham ipek fiyatlarının % 568 oranında artmış olduğunu gösterir! Daha önce yapmış olduğumuz bir mikro-ekonomik analiz fiyatların böylesine hızlı artışının ardında hem arz hem de talep faktörlerinin olduğunu ortaya koymuştur⁽⁹⁾. Bu analizde en belirgin talep faktörünün hızlı bir mekanizasyon süreci içine giren Avrupa (özellikle İtalyan) ipek sanayinin giderek artan ham madde gereksinmesi ve bu gereksinmenin karşılanması için Osmanlı pazarlarından gittikçe artan miktarda ham ipek ithal edilmesi olduğu belirlenmiştir. En belli başlı arz faktörü olarak ise özellikle Türk - İran savaşları sırasında ipek arzında görülen ani ve önemli düşüşler belirlenmiştir. Bu faktörlerin göreceli önemleri hakkında fikir yürütmek için gereken bilgiye şu anda sahip değiliz. Bunu yapabilmek için İran kökenli ham ipeğin Bursa'da arz edilen toplam ham ipek içersindeki oranını bilmenin ayrıca Osmanlıların hem İran hem de Avrupa ile yaptıkları dış ticaret verilerinin toplanmasının gereği vardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan artık açıkça bellidir ki 1550 - 1650 döneminde Bursa İpek Sanayiinin maliyetleri hızla artmaktaydı. Bunu saptadıktan sonra yapılması gereken şey, artan maliyetler karşısında kârlılığın ve dolayısıyla üretim boyutlarının da incelenmesidir. Böyle bir çalışmanın yapılabilmesi içinse ipekli kumaş fiyatlarının trendinin saptanması ve bu trendin bu yazıda sunmuş olduğumuz ham ipek fiyatlarının trendiyle karşılaştırılması gerekmektedir⁽¹⁰⁾.

N O T L A R

- (1) Ö.L. Barkan, «Onaltıncı Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri», **Bellekten**, 34 (1970), s. 557 - 607.
- (2) Ö.L. Barkan, (1972) **Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı, 1550 - 1557**, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- (3) Türkiye'de artan yiyecek fiyatları için Bk. Barkan, «Türkiye'de Fiyat Hareketleri...», *passim*. Bu görüşümüzü Avrupa ülkeleri için yapılmış incelemeler doğrulamaktadır. İngiltere'de düşen reel ücretlere rağmen nominal ücretlerin arttığı bilinmektedir. Bu konu için E. H. Phelps Brown ile S. V. Hopkins'in 1955 - 1959 yılları arasında **Economica**'da çıkan dört makalelerine bakınız. Van der Wee, Güney Hollanda'da da nominal ücretlerin artmakta olduğunu belirtiyor. «Prices and Wages as Development Variables: A Comparison Between England and the Southern Netherlands 1400 - 1700», **Acta Historiae Neerlandicae**, Cilt 10. İtalya'da artan parasal ücretler hakkında Bk. R. T. Rapp, (1976) **Industry and Economic Decline in Seventeenth Century Venice**, Cambridge: Harvard University Press. Ve Almanya'da artan parasal ücretler için Bk. M. J. Elsas, **Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland vom Ausgehen der Mittelalter bis zum Beginn des neunzehnten Jahrhunderts**, Cilt 1 - 2, Leiden: Brill, (1936 - 1949).
- (4) Kaynaklar ve kullanılan yöntemler aşağıda belirtileceklerdir.
- (5) M. Çizakça, **Sixteenth - Seventeenth Century Inflation and the Bursa Silk Industry: A Pattern for Ottoman Industrial Decline?**, Doktora Tezi, University of Pennsylvania, (1978).
- (6) Dirhem ile Lodra arasındaki farklı değişim oranları için Bk. H. İnalçık, «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde bir Tetkik Münasebetiyle», **Bellekten**, 15 (1951), s. 677 ve gene H. İnalçık, «Harir», **Encyclopaedia of Islam**, Second Edition, s. 212. Nihayet Bk. W. Hinz, **Islamische Masse und Gewichte**, Handbuch der Orientalistik, Leiden/Köln: Brill, (1970), s. 15.
- (7) Bk. örneğin, B 55/249 - 91A ve A78/88 - 15A numaralı dökümanlar (Bursa Arkeoloji Müzesi).
- (8) Kullanılan formül ve daha ayrıntılı bilgi için Bk. M. Çizakça, **Inflation and the Bursa Silk Industry**, op. cit., s. 22 - 29.
- (9) **ibid.**, s. 264 - 283.
- (10) **ibid.**, bölüm 3.

TABLO : 1
BOYA FİYATLARI
ÇİVİT

YILLAR	FİYATLAR (Akçe Olarak)
1579	188/vukiyye
1588	156/vukiyye
1634	1 .7/dirhem
1647	240/vukiyye
1653	239/vukiyye
LÖK	
1571	53/vukiyye
1573	75/vukiyye
1582	38/vukiyye
1595	99/vukiyye
1639	94/vukiyye
1653	94/vukiyye

TABLO : 2
BİR LODRA HARİR, İPEK VEYA İBRİŞİMİN FİYATLARI
(Akçe Olarak) 59=1

<u>YILLAR</u>	<u>ORTALAMA FİYAT</u>	<u>İNDEKS</u>
1548	59	1
1559	83	1.41
1566	64	1.08
1569	69	1.16
1570	41	0.69
1571	75	1.27
1572	61	1.03
1573	68	1.15
1575	72	1.22
1576	81	1.37
1577	82	1.39
1578	100	1.69
1579	79	1.34
1580	82.5	1.40
1581	136	2.31
1582	148	2.50
1583	150	2.54
1584	250	4.24
1585	159	2.69
1587	178	3.02
1588	183	3.10
1589	193	3.27
1594	207	3.51
1595	200	3.39
1597	225	3.81
1607	233	3.95
1608	225	3.81
1614	190	3.22
1617	155	2.62
1622	338	5.73
1627	310	5.25
1630	100	1.69
1634	209	3.54
1635	367	6.22
1636	356	6.03
1637	393	6.66
1639	250	4.24
1647	230	3.89
1650	70	1.19
1651	144	2.44
1652	94	1.59
1653	163	2.76

TABLO: 3
BİR LODRA BURSA İPEĞİNİN
(HARİR-İ ŞEHRİ) FİYATLARI

YILLAR	ORTALAMA FİYAT (Akçe Olarak)	İNDEKS 59=1
1608	227/L	3.84
1629	400/L	6.77
1634	375/L	6.35
1635	404/L	6.84
1637	400/L	6.77
1639	263/L	4.45
1646	200/L	3.38
1650	239/L	4.05
1653	258/L	4.37

TABLO: 4
BİR LODRA BOYANMIŞ İPEĞİN
FİYATLARI

YILLAR	ORTALAMA FİYAT (Akçe Olarak)	İNDEKS 59=1
1572	62/L	1.05
1576	89/L	1.50
1579	93/L	1.57
1580	92/L	1.55
1582	170/L	2.88
1583	123/L	2.08
1595	198/L	3.35
1603	371/L	6.28
1614	192/L	3.25
1647	168/L	2.84
1653	150/L	2.54

TABLO : 5
BİR LODRA ACEM İPEĞİ'NİN
(HARİR-İ GİLÂNİ) FİYATLARI

YILLAR	ORTALAMA FİYAT (Akçe Olarak)	İNDEKS 59=1
1557	84/L	1.42
1559	72/L	1.22
1566	200/L	3.38
1570	49/L	0.83
1572	191/L	3.23
1577	76/L	1.28
1629	200/L	3.38
1636	163/L	2.76
1639	245/L	4.15
1648	130/L	2.20
1650	95/L	1.61

TABLO : 6
BİR LODRA YEDİ RENKLİ İPEĞİN
(HARİR-İ HEFT RENK) FİYATLARI

YILLAR	ORTALAMA FİYAT (Akçe Olarak)	İNDEKS 59=1
1548	57/L	0.96
1572	74/L	1.25
1576	89/L	1.50
1579	100/L	1.69
1583	150/L	2.54
1595	187/L	3.16
1603	330/L	5.59
1617	260/L	4.40
1627	295/L	5.00
1639	297/L	5.03

TABLO : 7
BELLİ BAŞLI HAM İPEK TIPLERİNİN
KOMPOZE FİYAT İNDEKSİ

Bir Lodra İpeğin Fiyatının
Kompoze İndeksi
(Akçe Olarak)

YILLAR			
1548		1.00	
1557		1.42	
1559		1.37	
1566		1.60	
1569		1.16	
1570		0.71	
1571		1.27	
1572		1.38	
1573		1.15	
1575		1.22	
1576		1.41	
1577		1.36	
1578		1.69	
1579		1.43	
1580		1.43	
1581		2.31	
1582		2.57	
1583		2.45	
1584		4.24	
1585		2.69	
1587		3.02	
1588		3.10	
1589		3.27	
1594		3.51	
1595		3.34	
1597		3.81	
1603		5.95	
1607		3.95	

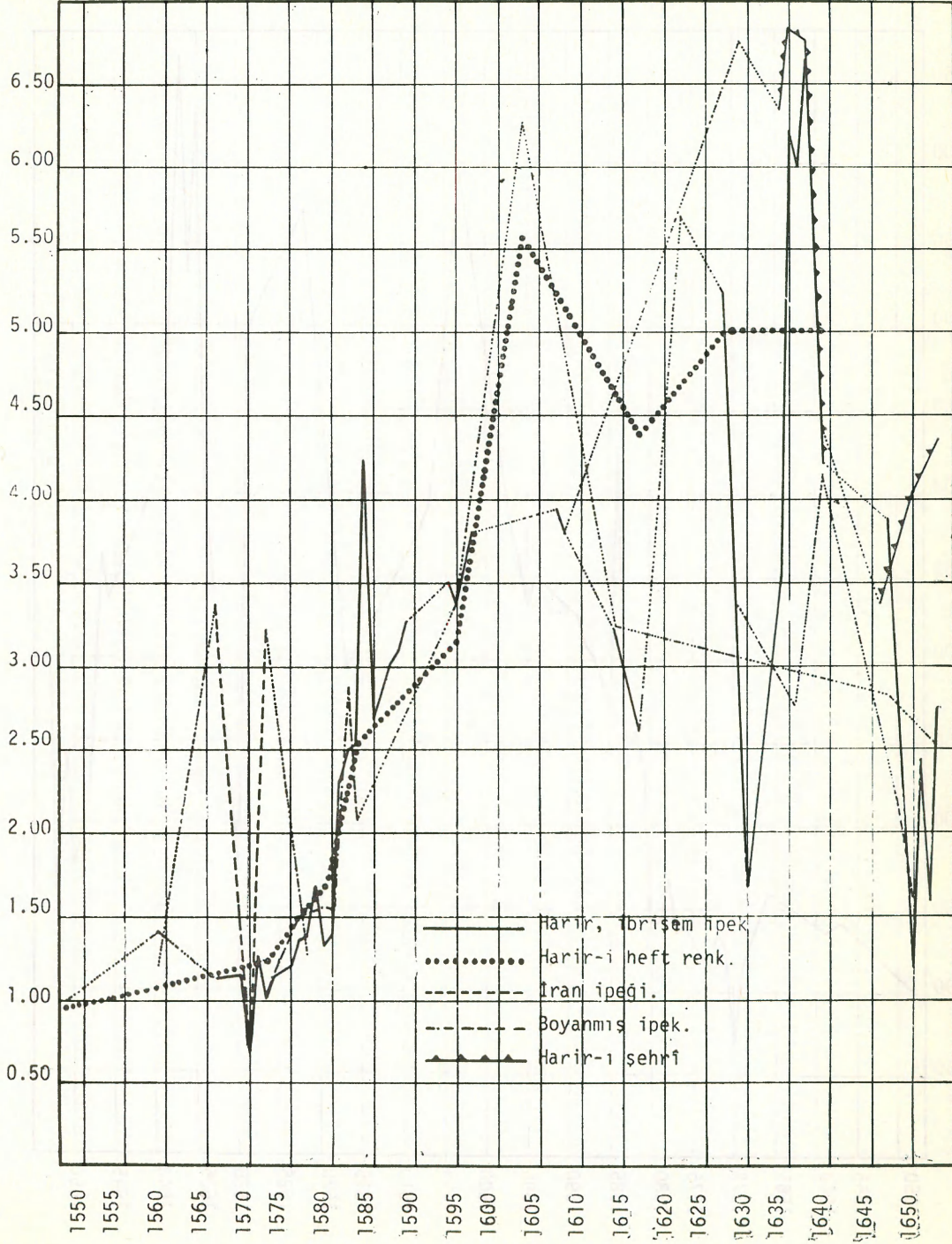
TABLO: 7

**BELLİ BAŞLI HAM İPEK TİPLERİNİN
KOMPOZE FİYAT İNDEKSİ**

YILLAR	(Akçe Olarak)
1608	3.81
1614	3.22
1617	2.96
1622	5.73
1627	5.20
1629	4.99
1630	1.69
1634	4.08
1635	6.33
1636	5.35
1637	6.68
1639	4.25
1646	3.38
1647	3.67
1648	2.20
1650	1.71
1651	2.44
1652	1.59
1653	2.97

GRAFİK 1

ÇEŞİTLİ İPEK TÜRLERİNİN İNDEKSLENMİŞ FİYATLARI

GRAFİK 2

HAM İPEK FİYATLARININ KOMPOZE İNDEKSİ (akçe olarak)

